

Tomasz Ligor

**Analityka wydychanego powietrza
z zastosowaniem
sprzężonych technik chromatograficznych
z przeznaczeniem
do badań przesiewowych chorób płuc**

WYDANICTWO NAUKOWE
UNIWERSYTETU W BIAŁYMOSTKU

Toruń 2011

UNIwersYTET MIKOŁAJA KOPERNIKA

ROZPRAWA HABILITACYJNA

Tomasz Ligor

**Analityka wydychanego powietrza
z zastosowaniem
sprzężonych technik chromatograficznych
z przeznaczeniem
do badań przesiewowych chorób płuc**

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIwersYTETU MIKOŁAJA KOPERNIKA

Toruń 2011

Recenzenci
Adam Grochowalski
Irena Staneczko-Baranowska

Projekt okładki
Krzysztof Skrzypczyk

Opracowanie redakcyjne i korekta
Andrzej Piotr Lesiakowski

Printed in Poland
© Copyright by Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Toruń 2011

ISBN 978-83-231-2631-7

Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika
Redakcja: ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń
tel. (56) 611 42 95; fax (56) 611 47 05
e-mail: wydawnictwo@umk.pl

Dystrybucja: ul. Reja 25, 87-100 Toruń
tel./fax (56) 611 42 38
e-mail: books@umk.pl, www.wydawnictwoumk.pl

Wydanie I

Opracowanie techniczne
Dariusz Żulewski, tel. 666 041 858

Druk: Wydawnictwo Naukowe UMK
ul. Gagarina 5, 87-100 Toruń

Spis treści

Wykaz najważniejszych skrótów i oznaczeń	7
Wprowadzenie	9
1. Budowa i fizjologia układu oddechowego	13
2. Skład wydychanego powietrza	17
2.1. Biosynteza acetonu	19
2.2. Biosynteza izoprenu	20
2.3. Węglowodory i stres oksydacyjny	22
2.4. Alkohole i aldehydy	24
2.5. Związki siarki	24
2.6. Inne składniki wydychanego powietrza	24
3. Pobieranie próbek wydychanego powietrza	27
4. Metody stosowane w analizie wydychanego powietrza	31
4.1. Naczynia do pobierania i transportu	31
4.2. Metody wydzielania i wzbogacania analitów z próbek wydychanego powietrza	32
4.3. Techniki wykorzystujące złoża sorbentów	32
4.4. Mikroekstrakcja do fazy stacjonarnej (SPME)	34
4.5. Derywatywacja z zastosowaniem SPME	34
4.6. Techniki analityczne	35
4.7. Pełna wielowymiarowa chromatografia gazowa (GC×GC)	36
4.8. Spektrometria mas z jonizacją przez przeniesienie protonu (PTR MS)	36
4.9. Spektrometria mas z jonizacją w strumieniu wybranych jonów (SIFT MS)	38
4.10. Spektroskopia laserowa i układy sensorowe	39
5. Cel pracy	41
6. Metodyki pomiarów	45
6.1. Przygotowanie wzorców do kalibracji	45

6.2. Analizy powietrza wydychanego	46
6.3. Badanie tkanek	47
7. Walidacja	49
8. Badanie składu powietrza wydychanego u osób zdrowych	57
8.1. Badanie składu powietrza wydychanego pochodzącego od osób palących i niepalących	63
9. Skład powietrza wydychanego przez chorych z przewlekłą obturacyjną chorobą płuc	67
10. Identyfikacja lotnych związków organicznych obecnych w wydychanym powietrzu pobieranym od pacjentów z nowotworami płuc	77
10.1. Substancje, które zakwalifikowano jako egzogenne	91
10.2. Lotne związki organiczne specyficzne dla pacjentów z nowotworem płuc	93
11. Emisja lotnych związków organicznych z tkanek nowotworowych	95
11.1. Powietrze wydychane	95
11.2. Badanie emisji LZO z tkanek w układzie HS SPME	98
12. Badania substancji lotnych wydzielanych przez komórki nowotworowe	103
Podsumowanie	107
Literatura	109
Abstract	135

Wprowadzenie

Umiejętność oceny stanu chorego na podstawie wydzielanych zapachów stało się jedną z użytecznych metod w dawnej medycynie. Medycy chińscy twierdzili, że tocząca choroba zaburza równowagę w organizmie i doprowadza do zmiany zapachu ciała, wydychanego powietrza, a także jego wydzielin (mocz, ślina, pot). W starożytnej Europie Hipokrates powiązał charakterystyczne zapachy z chorobami. Twierdził, że powietrze wydychane przez człowieka chorego ma odmienny zapach niż zdrowego.

Zainteresowanie chemią pozwoliło na wykonanie pierwszych badań składu wydychanego powietrza. Pionierem w tej dziedzinie był A. Lavoisier, który ustalił, że ludzie i zwierzęta wdychają tlen, a wydzielają ditlenek węgla podczas wydechu [1]. Natomiast współczesne badania nad wydychanym powietrzem były możliwe dzięki rozwojowi chromatografii gazowej. W 1971 r. Linus Pauling przedstawił wyniki pionierskich badań dotyczących składu powietrza wydychanego, wykazując obecność ponad 200 lotnych związków organicznych [2]. Zapoczątkowało to wzrost zainteresowania badaniem lotnych związków organicznych (LZO) w powietrzu wydychanym. Także twierdzenie, że endogenne substancje obecne w wydychanym powietrzu są produktami procesów biochemicznych zachodzących w komórkach, stało się impulsem do badań powietrza wydychanego. Od wielu stuleci różnym chorobom towarzyszą charakterystyczne zapachy, np. woń gnijących jabłek związana jest z cukrzycą, surowego mięsa z żółtą febrą czy zepsutych ryb z mocznicą i niewydolnością nerek. W literaturze można znaleźć doniesienia dotyczące oceny poziomu stężenia acetonu w wydychanym powietrzu u chorych z cukrzycą, izoprenu

w przypadku hipercholesterolemii, lotnych związków siarki w chorobach wątroby czy amin w chorobach nerek [3–5]. Oczywiście w dobie nowoczesnej medycyny, testów laboratoryjnych i zaawansowanej techniki „zapach choroby” przestał być kojarzony z diagnozą lekarską. Jednakże w ciągu ostatnich kilkunastu lat obserwuje się wzrost zainteresowania badaniami dotyczącymi składu wydychanego powietrza [6]. Wynika to z rozwoju chemii analitycznej, w szczególności chromatografii gazowej (GC) i spektrometrii mas (MS) oraz metod wzbogacania analitów, który umożliwia identyfikację coraz większej liczby składników zawartych w wydychanym powietrzu. Nowoczesne techniki analityczne, takie jak chromatografia gazowa sprzężona ze spektrometrią mas (GC/MS), laserowa spektroskopia optyczna, spektrometria mas z jonizacją przez przeniesienie protonu (PTR MS) oraz spektrometria ruchliwości jonów (IMS), pozwalają na identyfikację substancji organicznych i nieorganicznych oraz śledzenie składu wydychanego powietrza [7]. Różne właściwości analizowanych substancji wymagają często użycia wzajemnie uzupełniających się technik, np. GC/MS i PTR MS. Mimo ogromnego postępu w tej dziedzinie do tej pory wdrożono niewiele testów oddechowych. Ocena stężenia etanolu w powietrzu wydychanym po spożyciu alkoholu, diagnostyka zakażeń *H. pylori* po podaniu znakowanego mocznika i określenie stosunku izotopowego $^{12}\text{C}/^{13}\text{C}$ w wydychanym CO_2 [8–12], ocena rozwoju astmy na podstawie stężeń tlenków azotu [13] to nieliczne przykłady, które mają zastosowanie medyczne.

Bardzo ograniczone wykorzystanie LZO obecnych w wydychanym powietrzu do przesiewowego wykrywania chorób jest spowodowane szeregiem czynników. Związane są one przede wszystkim z pobieraniem próbek powietrza oraz etapem wzbogacania analitów. Jednakże najbardziej krytycznym zagadnieniem w analizie powietrza wydychanego wydaje się obecność substancji egzogennych, będących niejednokrotnie przyczyną błędnej interpretacji wyników. Sytuację komplikuje dodatkowo fakt, że biosynteza LZO w organizmie człowieka jest procesem wieloetapowym, a szlaki metaboliczne zostały określone tylko dla nielicznej grupy związków.

Przedmiotem pracy jest przedstawienie wyników badań dotyczących identyfikacji lotnych związków organicznych obecnych w powietrzu wydychanym przez osoby zdrowe i pacjentów ze schorzeniami płuc, w tym także z nowotworami. Istotną część badań stanowiła analiza ilościowa oraz walidacja zastosowanych metod analitycznych. Ważnym zagadnieniem było oznaczenie LZO wydzielanych przez hodowane komórki nowotworowe oraz tkanki nowotworowe. W badaniach wykorzystano chromatografię gazową sprzężoną ze spektrometrią mas jako technikę detekcji i identyfikacji w oznaczeniach lotnych analitów.

Autor pragnie serdecznie podziękować Panu prof. dr. hab. Bogusławowi Buszewskiemu za wprowadzenie w świat chromatografii i naukowe dyskusje.

1. Budowa i fizjologia układu oddechowego

Wymiana gazowa między krwią a powietrzem zachodzi w pęcherzykach płucnych znajdujących się na końcu drzewa tchawiczo-oskrzelowego. U dorosłego człowieka całkowita powierzchnia oskrzelików wynosi około 70 m^2 . Powietrze wewnątrz pęcherzyków płucnych oddzielone jest od krwi barierą o grubości kilku μm . Pęcherzyki oplecione są siecią naczyń włosowatych, co zapewnia skuteczną wymianę gazów. Zgodnie z prawem Daltona ciśnienie wywierane przez mieszaninę gazów (p_B) jest równe sumie ciśnień cząstkowych (parcjalnych) każdego z gazów w powietrzu atmosferycznym:

$$p_B = p_{N_2} + p_{O_2} + p_{CO_2} + p_{H_2O} + p_i \quad (1)$$

gdzie: p_{N_2} – ciśnienie parcjalne azotu, p_{O_2} – ciśnienie parcjalne tlenu, p_{CO_2} – ciśnienie parcjalne ditlenku węgla, p_{H_2O} – ciśnienie parcjalne pary wodnej, p_i – ciśnienie parcjalne pozostałych gazów w powietrzu.

Przyjmując zawartość tlenu i azotu w powietrzu atmosferycznym na 21% oraz 78% i pomijając zawartość pozostałych gazów, można określić ciśnienie parcjalne tlenu (p_{O_2}), które wynosi 160 mmHg, a p_{N_2} – 600 mm Hg. Podczas wdychania powietrza jest ono nagrzewane, nawilżane oraz miesza się z powietrzem znajdującym się w drogach oddechowych. W konsekwencji zmieniają się ciśnienia parcjalne gazów, więc p_{O_2} wynosi 102 mmHg, p_{N_2} – 571 mmHg, p_{CO_2} – 40 mmHg, a p_{H_2O} – 47 mmHg.

Tlen z powietrza przenika na drodze dyfuzji przez błonę pęcherzykową do krwi płucnej dzięki różnicy ciśnień parcjalnych gazów po obu stronach błony pęcherzykowej. W powietrzu pęcherzykowym ciśnienie parcjalne tlenu jest wyższe (102 mmHg) niż we krwi żyłnej włosniczek (40 mmHg). W przeciwnym kierunku, tj. z osocza i krwinek czerwonych do światła pęcherzyków płucnych, dyfundują cząsteczki ditlenku węgla. Ciśnienie parcjalne CO_2 w powietrzu pęcherzykowym (40 mmHg) jest mniejsze niż we krwi żyłnej (46 mmHg) [14].

W warunkach fizjologicznych powietrze pęcherzykowe może zawierać różne ilości LZO, które dyfundują z krwi przez płucną błonę pęcherzykową, zgodnie z gradientem ciśnień parcjalnych. W wydychanym powietrzu mogą pojawiać się zatem związki, które wykazują odpowiednio wysoką prężność par [15].

Z punktu widzenia fizjologii układu oddechowego wydalanie LZO jest bezpośrednio związane z szybkością wentylacji i pojemnością minutową serca (*cardiac output*). Na kinetykę wydalania LZO wpływa także depozycja w tkankach [3]. Natomiast, biorąc pod uwagę właściwości cząsteczek, o wydalaniu gazów z organizmu decyduje masa cząsteczkowa, wartość stałej Henry'ego i hydrofobowość związków [16].

Całkowita pojemność płuc mężczyzny o masie 70 kg wynosi ok. 6 dm³. Jednakże średnia objętość oddechowa wynosi ok. 0,5 dm³ (TV). Tylko taka objętość powietrza jest wprowadzana do płuc i usuwana z każdym wydechem w trakcie spoczynku. W płucach znajduje się dalej pewna ilość powietrza, którą można usunąć, wykonując maksymalny wydech – zapasowa objętość wydechowa (ERV) stanowi ok. 1,2 dm³. Jednak nawet podczas maksymalnego wydechu w płucach znajduje się nadal pewna objętość gazu – objętość zalegająca (RV). Wykonując natomiast maksymalny wdech, można wciągnąć do płuc dodatkowo 3 dm³ powietrza – jest to zapasowa objętość wdechowa (IRV). Pojemność życiowa płuc (VC) równa więc jest sumie:

$$VC = IRV + TV + ERV \quad (2)$$